

մի թէ մեր գորուս գրաբար գրողներէն չաւտերը շատ աւելի լաւ չգրեցին քան զբաւ գումի ի նախնեաց :

« Անկարելի » : Ով տեղեակ է հայերենի կրած յեղափոխութեանց, գիտէ՝ թէ Ե դարէն յետոյ շատ քիչ գրեր տեսց զգրաբարի գոյութիւնն ի բերանո. բայց գրութեան մէջ հասաւ մինչեւ մեր դարս՝ ոսանաւ ձեռքը. եւ այն՝ որ հազարաւոր տարիներ կարելի է եղեր, այժմ ինչպէս « անկարելի » կը լինի : « Իրաց բնական ընթացքին եւ յեղափոխական օրինաց դէմ » : Ուրեմն շուտանինք եւ չգրենք նա եւ ոչ մի օտար լեզուաւ, քանի որ այդ լեզուները բնութիւնը եւ յեղափոխական օրէնք չեն ուսուցաներ մեզ : Զմանրաբաններ մեր մտքերը ոչ մի եկամուտ գիտու թեամք. ամփոփունք անտառները՝ ուր էինք յառաջ, եւ ուր կը բնակէ գեռ մարդկութեան մի մեծ ժաման, եւ տանք զմեզ « Իրաց բնական ընթացքին եւ յեղափոխական օրինաց » ձեռքը : — Բանաւէրը կը խոստովանի՝ թէ « աշխարհաբարն այլքան կատարելագործութե է » : Ինչպէս եղաւ այդ. ինքն իրե՛ն մնալով. ոչ. այլ ինչպէս կը յաւելու գարնեայ, « ըզգրաբարն Հինն եւ առաջնորդ » ունենալով. այս ինքն է՝ աշխատաշնորհ մօտենալով գրաբարին : Ուրեմն եթէ « ալքանք » մօտենալ կրնայ գեռ աւելի մերձեանայ, եւ մինչեւ իսկ միանալ եւ խօսելի լինել. զի ինչ է մեր խօսած մաքուր աշխարհաբարն, մանաւանդ անաւանջայոց, եթէ ոչ խառնուրդ մի գրաբարի բաղաժառնգ, դարձուածոց, հօրովից եւ կանոնաց, զորս գրաբարի ուսմամբ ստացանք, եւ ոչ թէ « Իրաց բնական ընթացքով » : Բայց չկարծուի՝ թէ մենք կը պնդենք աւելն ինչ գրաբար գրել. մենք համոզակեց եւք իսրայելեանի՝ աշխարհաբար շտրագրելու « առօրեայ գրուածներ », եւ գրաբար՝ « գաւնեք որ ամէն գարուց մէջ գործածելի պիտի լինին » : Այս բանիս նպատակն է այն՝ որ այլպիսի կարեւոր գործերն հաստատուն լեզուաւ մի գրուելով, ամէն դարուց անաշխատ հասկանալի լինին : Այս կէտս Իսրայելեան աւելի պարզած է, զոր արդէն տեսնն Բաղմավիպի ընթերցողը : Թէ եւ չենք կարող ժխտուել, թէ շատ աւելի օգտաւար էր՝ նոր գրաբարը Երեսնա միացեալով հնոյն հետ, ան միայն չեզոք գործածել ի գրութեան, որ է քան զայսարփոփու ասմկօրէնը կանոնաւոր, նոյն, եւ երկայն դարուց մեր մատենագրակոն լեզուն. որով թէ ժամանակ չէինք վատներ աւտոր ուսման, եւ թէ կը հասկանայինք Հին եւ նոր մատենագրութիւնը :

Այլ օրագիրք Բնչ կը խորհին խնդրոցս մասին :

ՈՒՎ

ՆՄՈՏԵ ՄԸ ՀԱՅ ԿԵՆԴԱՆԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

(Եւր. տես յէջ 121)

ՄԻՆՉԴԵՆ մեր հայրենի հողին վրայ կը պակսին եւրոպական քաջ երաժիշտք եւ նուագածութիւն, որք իրենց քաղցր երգերով զմանց տարած օրտերը կը ուրիւրեն, այլոց չեղզ գործերը պանծալի կ'ընեն, բնութեան հրաշայիւրը կը հռչակեն, եւ միանգամայն զեղեցիկ՝ վսեմ եւ ազնուական զգացումներ կը ներշնչեն մարդուս. նախախնամութիւնն կը ընուի նոցա պակասութիւնը փոքրիկ նոգեղ ջընդէ տակաց ճառարմաներով, յորոց նշաւ նաւորները անցնինք արդ նկարագրելու :

Ոչ միայն ի տար աշխարհս, այլ եւ մեր երկրի բոլոր գաւառաց եւ նահանգաց անաւտաններուն մէջ, կը թափառի բնութեան այլախոյժ երաժշտաց գոռոզ երգպատեն Սոխակ : Սա Միծաւն հետ՝ իւր հրապուրիչ ձայնով կու գայ աւետիլ հայ մշակին պայծառ գարնան գուարթ աւուրց վերադարձը : Վերադէ՛ւ ահա անդէն կայստօ երիտասարդին սիրտը կը տրոփէ, եւ ալեգարդ ծնել կը ծիծաղի իւր յուզմունքէն սթափելով :

Հայաստանի ամէն կողմերը կը տեսնեմք Միծաւն պատմուածնով ուրիշ հաւ մը, բոյց ոչ նոյնպէս աշխոյժ եւ արագաթիւն : Սաւրեակն է սա, որ եւ կոյի Սարակն կամ Ճաւրեկ, որ բնաւ չի հնաւոր մարդաշէն բնակարաններէն եւ պտղատու ծառերէն, ուր կը գոհացնեն իւր շատակերութիւնը :

Յագատութեան պարզ հնչական ձայնով մը կը սուշէ, իսկ ի գերութեան կարող է երգել գոյթնացոյն « Զարմանալին », եթէ իւր դեմաւտակի հասակէն լսած ըլլայ դայն շատ անգամ :

Թող քիչ մ'ալ թափառի մեր երեսակայտու թիւնը Նախիթեանի պողատու պարտիզաւ կազ մէջ, եւ ահա կը գտնեմք հոս սեւ մանիշակաւուն փետրեղ գարգարուած խաւք մը շատախօս թռչնոց, որոց ձայնին վերայ կարծես կը տփգոհի օտար ճանապարհորդն այս խօսքերով : « Բայց անկարելի է քիչ մը հննգչիլ քնով, որովհետեւ քաղաք (ի Նախիթեան) հասնելէս ի վեր, առաւօտէն մինչեւ իրիկունս սոսկալի աւակամ խաղընդող աղաղակ մը տիրած է ամէն կողմ. բիրաւոր տարմահաւք եւ ճնճուկք թափուած են պտղաւ

տու ծառոց պարտէզները՝ սպառել ջնջել հա-
սունցած կեռասի պտուղները»^{*}։ Յիրաւի
Տարմահաւք՝ մարդու փափուկ ակնայնը կը
դասթեղ թանտեղ զանգարկ մէջ։ Կայն ատեն
կ'ախորժիմք ամենայն սիրով ուշ դնել նոցա
քաղցր երգոց և որքան զարմացած կը մնանք,
երբ անդէն իրենց եղիբեայ չըթունքներէն
Հնչեմ մարդկային բարբառներն։

Տարմահաւք մեր երկրի ամենէն ծանօթ
թռչունն կը համարուի, և զրեթէ առհասա-
րակ ամէն դաւառաց մէջ կը գտնուի։

Դախիլեանի ազատարանէ Տարմահաւք
երբ իրենց համարանակ ճաշեցնելով կը խլացը-
նեն մեր ակնայնը, անդին սիրելի և զգոնի
կարմրալանջն իւր անուշակ նուագներով կը
փարատէ մեր ձանձրոյթը։ Արդօք սիրոյ ա-
ծականը ձրիաբար կու տանք այս թռչնակին,
եբք կը տեսնեմք որ փոխանակ միւս թռչնոց
նման մեզմէ հեռանալու, ընդ հակառակն
նագելի կոտորուածքով մեզի կը մօտենայ,
կարծես կը փափաքի որ զինքը չոյնեք համ-
րազնեմք և ինչպէս սիրոյ թռչուն չի կոչեմք
զայն։

Սա, եբք անձրեւը մօտալուս է և կը
սլանայ կը թափի ամենաբարձր բարտիին զա-
գաթը, և հռուողելով կ'աւետէ մեզ անձրեւի
դալուստը։

Բայց Հայրենիքնիս կարմրալանջի նման դեռ
ուրիշ ոչքան երաժիշտ թռչնիկներ կը սնու-
ցանէ։ Ո՞ր մէկը յիշեմք, ո՞ր մէկը նկարա-
գրեմք, Յախաարիկն թէ Պարիկը, խաչնա-
հան թէ Ոսկեատրեակը, Արեղտձանց թէ
Կարմրալարը, Ծիւրը կամ թէ Դեղձանիկը։
Բայց կ'անիրաւիմք եթէ զարգաբար անուն-
նին տալով, լուսթեամբ խոյս տանք իրենցմէ։

Եռանդուն Յախաարիկն անհանգաբար չա-
րունակ ճիւղէ ճիւղ զից ցաղէ, յափտա-
կելով պողոտք մնասակար որդիբը։ Ձի խրտե-
ցնեմք զինքը, ապա թէ ոչ ծառոց խռու-
ներուն մէջ կը թաքնի։

Յարաբար Պարիկն՝ միշտ պարելով, խաչ-
սալով չի յազննար անոր նշով և հասարակ
և անդէն կատաղաբար կը հալածէ սիրուն և օգ-
տակար մեղրակազմ միջատը։

— Ասոր ազգակիցն խաչնահաւ՝ քան զայն
աւելի փառվառն, շարունակ կը ճօճէ իւր
տուտն և խալանց անմեղ խմբիկէն բնաւ
չուզեր բաժնուի։

— Իսկ թղաւթը կամ կեռասասէր Ոսկե-
տարեակն կը չլացնէ մեր աչուրները իւր

դիզին ծիրանի պիսակախառն զգեստով, և
կը պարարէ մեր ունկն՝ իւր ներգաշնակ բար-
ձրաձայն երգերով։

Անդին Արեղտձանց կը սուլէ « Զիս մի՛
մոռնայ, ձեր Հայրենեաց միակ Հաւատարիմ
Թռչնիկն եմ հա, ի Կարին և ի Մաշ, ի Սե-
րաստիա և ի Բաղէշ, յԱրցախ և ի Սինիսայ
ամենուրեք ծանօթ եմ հա. Թագաւոր օծուած
եմ՝ թռչնոց, զայս կը վկայեն ձեր մատենաւ-
գիրք»^{*}, յուշիկ երգերովս գուշակ եմ զարնան,
և զայս երգած են ձեր երգիչք»^{***}։

Իսկ Կարմրալարն խոհեմութեամբ կը հախ-
րէ թռչնոց մեր քովէն, և իւր պիտէ երգե-
րով՝ կտրծես կ'ուզէ յայտնել թէ Հայրենեաց
ամենէն զեղեցիկ թռչնիկներէն մին այլ ես
եմ։

Ծիտ կամ Հաւորակ ճննդուկն յաւազոյն
էր որ բնաւ չի գտնուեր Հայ երկրին վրայ։
Ղօս մի փոքրիկ թռչուն է, բայց յարածամ
աւարտուածքեամբ Հայ մշակին արմտեաց ա-
մենէն աւելի մնասակար յափշտակին է - մի-
թէ լաւագոյն չէ՞ր որ ինչպէս առաջ, նաեւ
արդ իսկ Աստղիկան կառքը քաշելով և շաս-
տուածներէն կերակրուելով՝ աղքատ մշակին
արմտեաց պէտք չունեար։ Ո՞րքան տխմար
է Հեթանոսութիւնն որ այսպիսի վատ աւազակ
թռչուն մը կը նուրիէ Արամազդածին դից։

— Ընդել՝ անմեղակ՝ զուարթ թռչնիկ մը
յանկարծ մեր միտքը չատառածներէն վեր-
ցնելով՝ իրեն կը յափշտակէ։

— Դեղձանիկն է սա. յԵւրոպայ ազնուա-
կանաց սննկկոց երաժիշտն է - բայց սաս
Հայրենեաց մէջ կը փափաքի ազատութեամբ
զուարթացնել մայրիներէն և սօսիներու խոր-
հըրդաւոր անտառները։

— Ձի խռովենք գորա հրեշտակային գուար-
թութիւնը - իւր քաղցր նուագները՝ Սիսակի
տարածական ձայնին և վսեմ ելելէննեռան
հետ խառնելով, թող բարձրունան զէպ ի
յերկինս իբր ալելուք Արարչին։

Դեղձանիկով կ'ուզեմք փակել Հայրենեաց
օգաբնակ երաժշտաց խմբին նկարագրու-
թիւնը, բայց մեր մտքէն զուրս մնացած եւ-
րաժիշտ Սարիկն, ահա չունչը կտրած և
բարկացած՝ մեր գլխին վրայ կը թռչնուի,
կարծես կը յանդիմանէ զմեզ՝ զինքը մտաւ-
նայնուս համար. և ինչպէս չի մոռնաւք այս-
պիսի աններդաշնակ և անխոհեմ երգիչ մը,

^{*} « Թռչունքն զԱրտուտն (Արեղտձաւք) օծին
իւրեանց թագաւոր »։

^{***} « Դման Արտուտի՝ քաղցրաձայն հաւի՝
զարնան գուշակի »։ Գրանձ։

^{*} Շանթը. Ընդ Հայաստան Ռոստիոյ։

որ իւր անկանոն երգերով կը համարձակի քան զինքն աւելի քաջ երաժիշտներ օրբա-
գրել, և պատգամ տալ բոլոր երաժիշտ թրոշ-
նոց առանց շիկնելու. վաշ ինքնահաւանու-
թեան:

Յետ յիշելու և նկարագրելու մեր երկրի
շնանաւոր երաժիշտները, քիչ մ'ալ քննենք
թէ կան արդեօք երաժիշտ հաւիկներէն զատ՝
ուրիշ մեծամարմին բնաշխարհիկ հասեր: Ան-
շուշտ կան և շատ բազմաթիւք են, զորս
սիրով առանձինն պիտի նկարագրէինք, եթէ
պատմիչք անոց բազմութիւնը մեզ աւանդե-
լէն վերջը, գէթ անոց անուններն ալ յիշա-
տակած լինէին. բայց ափսոս որ մի քանի
թոշուներու անունները տալէն վերջ՝ ան-
զէն անոց բազմութիւնը կը յիշեն և լակու-
նակաւ ոտով մը կը զոցեն իրենց նկարագրու-
թիւնն: Փարպեցի մը լոկ ունիմք ի նախնեաց
որ հազիւ ծագիւ մատին կարեւորութիւն
տուած է մեր աշխարհի թոշնոց և կենդա-
նեաց, և ցաւալին այն է որ և սա Կաքա-
մը, Սլաւմը մը և Ալպար մը յիշելով կը բա-
ւազանանայ, և անզէն կցելով « և կամ այլ
բազում և անհամար ցամաքանոցն և ջրաշ-
նոցն ինչք թոշնոցն » և կը վերջացնեն իւր
կենդանագրութիւնը:

Բայց մենք անցինք արդ քննել և գտնել,
և այլ բնաշխարհիկ թոշուներն. եթէ նոքա
արժանի են նկարագրութեան՝ նկարագրենք.
եթէ չեն՝ զոնեայ անուններն լոկ յիշենք:

Եւր մշտնիւս օգարնակ երաժիշտներէն
վար կ'աւանուք՝ սակաւ մի ևս ջրային և ցա-
մաքային բնաշխարհիկ հաւեղինաց հետ զբա-
ղելու, անդէն մեր դիմաց կ'ենն խմբակ
մը սգատեսիլ մեծամեծ թոշնոց, մի՛ գուցէ
Տապանէն գուրո մնացած՝ թափառելով իրենց
դահիք և թոխներուն՝ դազարիկ մը կ'որոնեն.
տեղեղ են դիմօք, բարուք և ձայնով պզգալի:

— Սղա են Ազաւաք պիղծ համարելու ի
Մովսիսէ, օրբաքան ի Շուշտաց, որք ջերմ
սիրով գեա կը գուրգուրան այս զաղրատեսիլ
թոշնոց վրայ. Հեթանոսք՝ ամէն մարգա-
րէութիւնք կ'ընծայեն ասոնց. եթէ սղաւ հախ-

րեն դէպ ի ձախ, դա ձախորդութեան նշան
է, իսկ եթէ յաջ՝ յաղողութեան:

— Մտիկ ընենք՝ թէ գիցորանք ի՞նչ ծաղ-
րական յիստակութիւն ունին Ազաւաքն իրայ:
Հեթանոսք զայս Ալլողոնի նուիրած էին,
խորամանկ թոշուներ Ալլողոնիսեայ անհաւա-
տարմութիւնք Ալլողոնի կը մտանէ, սա ան-
զէն զայրացած՝ կը սպաննէ զԿորնիս սիրու-
հին. բայց յետոյ օտորանալով, ապիտակա-
փայլ ազաւաք կը մրտնէ սև փետրովք:

Անիի մեծ չափարանն այլ ասոր նման ու-
րիշ առասպել մը կը պատմէ:

— « Թառառուլը և ճիթանոսք՝ Ազաւա եր-
բեմն սիրելի Ալլողոնի վասն սպիտակն գոլոյ,
այլ յետոյ փոխեալ ի սեւութիւն. և վասն
յամելոյն ի բերել լուս՝ փոխադրեալ յաստեղծ
ի ներքոյ աստեղգատան Աբահեղն և Կուսին՝
դէպ յըմպանակն առ տտամբ վիշապին » —

— Ի Հայս ամէն դաւառաց և քաղաքաց մէջ՝
կան անբաւ բազմութիւնք ազաւաներու, ո՛ր
մէկ տեսակ՝ այլ շատ. և ամէնն առանձին ա-
նուամբ կը կոչին օրինակի համար Արի, Ճալ,
Արի սերմանաբաղ, հասարակ Ազաւա, Կա-
չաղակ, Անծեղ, յետինս ընդելանալով կը
խօսի մարդկանց բարբառով և կը կոչէ իւր
տէրը անուամբ զարմանալի կերպով:

Սերաստիոյ կողմերն ճայ ազաւաք թու-
թակաց պէս շարունակ չաղակրատելով կը
զուարճացնէ զՍերաստացիս: Չմեռ ատեն
այս կողմերն կը գաղթեն անբաւ տեսակ ազ-
աւաներ. Սմանապէս զարնան եղանակին ու-
րիշ խուճմը մի ազաւաններու այս տեղ կը գաղ-
թեն, ընակիչք զանոնք իրենց պատուական
կերակուր կ'ընեն:

Սերաստիոյ Ազաւաներէն զատ՝ ի Հայո
Վանայ կողմերն ամէն տեսակ խոշոր Ազաւա-
ներ կը գտնուին: Եւրոպացի ճանապարհորդն
Վիթմալ Քիլն կը գրէ՝ որ Ազաւաք Վանայ
համար շատ օգտակար թոշուներ են, վասն
զի շարունակ կը յափշտակեն կը վերցընեն
քաղաքին մէջ մնացած նեխեալ կենդանեաց
դիակներն, որք համաճարակ հիւանդութեանց
ամենազգու պատճառք կը համարուին:

— Վանեցիք Շուշտաց հետ թող երախ-
տագէտ ըլլան այս սև հաւերուն, որոնցմով
առողջ կանաք մը կ'անցընեն:

* Փարպեցի էջ 26:

